

توسعه پایدار در سطوح حساس

(نمونه مطالعاتی: شهرستان فردوس در حاشیه کویر)

دکتر رستم صابری فر

عضو هیأت علمی دانشگاه پیام نور

چکیده

شهرها و روستاهای مادر گذشته بهترین نمونه‌های پایداری را در خود متجلی ساخته بودند. توجه به محدودیت‌های اکولوژی یک محل نظیر آب، توسعه متناسب و سازگار با طبیعت، صرفه جویی در منابع، استفاده از مواد و مصالح بومی، ابداع روشهای مؤثر و مناسب برای ادامه حیات نظیر قنات و بادگیر و... نمونه‌هایی از شیوه‌های پایدار و سازگار با توان محیطی تلقی می‌شدند. اما افزایش جمعیت و ازدیاد خواسته‌های مادی و معنوی انسان و نوع نگاه به طبیعت، این تعادل را تا حد زیادی از بین برده است. این وضعیت در محیط‌هایی که محدودیت‌های طبیعی بیشتری است، بحرانی‌تر به نظر می‌رسد.

شهرستان فردوس از آن محیط‌هایی است که در حاشیه کویر قرار دارد و با تنگناهای متعددی روبرو است. باروند افزایش جمعیت به شیوه کنونی و استمرار روندهای تولید به طریقه سنتی، استمرار حیات در این بخش از کشور، با تنگناهای متعددی روبرو خواهد بود. این مقاله در نظر دارد با معرفی قابلیت‌های بلا استفاده شهرستان و چگونگی بهره‌برداری از آنها، تا حدودی فشارها و تهدیدهای موجود را تقلیل دهد.

مقدمه

با توجه به پیامدهای حاصل از چندین دهه اجرای استراتژی‌های یکسویگر توسعه و پیامدهای ناخواسته آن، امروزه توجه خاصی به مسئله توسعه پایدار و راهکارهای دستیابی به آن شده است. به همین دلیل، در حال حاضر هیچ استراتژی توسعه‌ای، حداقل بدون توجه به برخی اهداف پایداری آن هم در سطوح محلی، موفقیت چندانی به دست نمی‌آورد. این مفهوم وقتی در قلمرو واقعی خود در نظر گرفته شود، علاوه بر نوع استراتژی، گزینش و نوع برنامه‌ها و پروژه‌های اجرایی را شامل می‌شود. بنابراین، این مفهوم را محدودتر فرض کرده و پایداری را مفهومی می‌دانند که محیط زنده و فیزیکی را در شمول خود دارد.

مفهوم اخیر، حفاظت محیطی را به عنوان یکی از دل‌مشغولی‌های اصلی اقتصاد در حال توسعه مدنظر قرار می‌دهد. شرایطی که تأمین مشاغل و فراهم‌آوری تسهیلات و خدمات مورد نیاز مردم محلی را هدف قرار داده است. اما وسعت قلمرو آن تا حدودی به وسیله اهداف کلیدی اقتصادی محدود می‌گردد^(۱).

بیشتر دیدگاه‌هایی که در زمینه پایداری و توسعه پایدار مدنظر بوده است، عمدتاً به عوامل محیطی توجه دارند. این نگاه، دو نکته اساسی را نادیده می‌گیرد. اول این که محیط یکی از منابع متعددی است که باید مورد حفاظت قرار گیرد تا در صورت امکان برای نسلهای آینده باقی بماند و دوم این که حفاظت و توسعه، دو هدف متضاد و در مقابل هم نیستند که نیازمند موازنه باشند، بلکه اگر به گونه مناسب‌تری بیان شود، آنها مکمل هم بوده و به صورت دو جانبه یکدیگر را تقویت می‌کنند. در واقع، توسعه زمانی پایدار است که بین آنها یک حالت تقویت دو جانبه و متقابل، حکم فرما باشد تا یک تعامل صرف و مصنوعی. به همین دلیل، ارائه دو تعریف توسعه پایدار و پایداری ضروری است.

بر اساس بعضی از کارهایی که توسط چلتون هام در سال ۱۹۹۸ صورت گرفت، ما پایداری را به عنوان قابلیت و امکان ادامه کار در آینده طولانی مدت، تعریف می‌کنیم. قابلیت‌هایی که از حفاظت سرمایه به دست آمده است^(۲). با این وجود و در یک نگاه ویژه که در کارهای اخیر اکینز و همکارانش مطرح شده است؛ سرمایه به چهار نوع محیطی، انسانی، اجتماعی و تولیدی تقسیم می‌شود. اگر پایداری را مقصود اصلی بدانیم، توسعه پایدار وسیله رسیدن به آن مقصود تلقی می‌شود. به طوری که می‌توانیم آن را چنین توصیف نماییم: «توسعه‌ای که نیازهای موجود را بدون از بین رفتن قابلیت و توانایی نسل‌های آینده در برآورده نمودن نیازمندی‌هایشان، مرتفع نماید»^(۳).

بر اساس بیان نظاره گر چلتون هام، توسعه فرایندی پویاست که همه مردم را قادر می‌سازد تا قابلیت‌های خود را بروز داده و کیفیت زندگی خود را بهبود بخشند. به طوری که این تلاش، همزمان سیستم‌های حمایت‌کننده زندگی در زمین را حفاظت نموده و ارتقا دهد. تعریف اخیر دشوارتر از تعریف براندرلند بوده و محدودیت‌های فیزیکی را مورد تأکید بیشتر قرار می‌دهد. نکته مهمتر آن است که این تعریف مشخص می‌سازد که ضرورت توسعه پایدار فقط برای نسل‌های آتی نیست، بلکه مربوط به مشکلات کنونی و زندگی در حال حاضر نیز هست^(۴). به همین منظور و با در نظر داشتن موارد فوق، نوشته حاضر یکی از محیط‌های حساس جغرافیایی در حاشیه کویر نمک را انتخاب کرده و قابلیت‌ها و تنگناهای موجود در آن را

برای توسعه پایدار محلی مورد توجه قرار داده است. با اعتقاد به این که شیوه‌های تأمین معاش پویا هستند،^(۵) بنابراین چنانچه عوامل و تنگناهای موجود به خوبی تبیین شود، این شیوه‌ها سازگاری بهتر و بیشتری با شرایط موجود بدست آورده و نه تنها به نابودی منابع موجود منجر نخواهند شد، بلکه به تکامل و توسعه کمی و کیفی آنها کمک خواهند کرد.

شهرستان فردوس و توسعه پایدار

شهرستان «فردوس» به دلیل واقع شدن در حاشیه کویر با تنگناهای متعددی روبرو است که ادامه‌ی زندگی به شیوه‌ی گذشته را غیرممکن می‌سازد. درست است که مردم قانع و سخت کوش منطقه با متانت و درایت و کارآمدی لازم، از تمامی قابلیت‌های موجود به خوبی بهره‌برداری می‌کنند، لیکن افزایش جمعیت و بالا رفتن سطح استانداردهای زندگی، فشار مضاعفی را بر منابع طبیعی منطقه وارد می‌آورد. چنانچه با شرایط کنونی و بدون تغییر شیوه‌های رایج، بخواهیم به تولید ادامه دهیم، بدون شک در چند سال آبی آب کافی و شیرین و زمین مساعد، در اختیار نخواهد بود تا قابلیت تأمین و تغذیه ساکنان منطقه را داشته باشد. در این صورت نه تنها برای جمعیت اضافه شده امکاناتی وجود نخواهد داشت، بلکه حتی برای ساکنان فعلی نیز امکان بقا با منابع باقی مانده، غیرممکن خواهد بود.

شرایط فوق ضرورت برنامه‌ریزی دقیق برای بهره‌مندی از منابع موجود و یافتن شیوه‌های جدید تأمین معاش را دو چندان نموده و مسئولان را ملزم می‌سازد تا شرایط فوق را قبل از این که به یک بحران واقعی تبدیل شود و منطقه را با تهدیدی جدی روبرو کند، به خوبی تبیین نموده و تهدیدها را به فرصت تبدیل نمایند. به این منظور بایستی شرایط کنونی را به دقت بررسی نمود و ضمن افزایش بهره‌وری شیوه‌های کنونی، از قابلیت‌هایی که تاکنون استفاده نشده است، به خوبی بهره‌برداری کرد. ضرورت توجه به توسعه و بقای جمعیت در این منطقه نه تنها کوشش در جهت بسط عدالت اجتماعی است، بلکه از گسترش دامنه بیابان‌زایی و پیشروی شن‌های روان که هر روز چهره‌گریه خود را بیشتر نمایان می‌سازد، جلوگیری می‌کند.

بدین منظور مقاله حاضر در ابتدا تنگناهای موجود در راه توسعه پایدار منطقه را با دیدگاهی توصیفی و تحلیلی مورد بحث و بررسی قرار داده و سپس با استفاده از یافته‌های میدانی، نسبت به ارائه راهکارهای بهره‌برداری از قابلیت‌های بلا استفاده اقدام نموده است.

تنگناها و موانع

از قدیم‌الایام منطقه فردوس از شرایط آب و هوایی مناسبی برخوردار نبوده است. به عنوان مثال مارکوپولو در سفرنامه خود آورده است: «راه کرمان به خراسان خیلی خسته کننده و ملال آور است. از شهر کوه‌بان که خارج می‌شوی، به بیابانی می‌رسی که هشت روز راه است و هیچ میوه و درختی ندارد و آب هم بندرت در آنجا یافت می‌شود و اگر هم پیدا شود، خیلی تلخ و بد طعم است.»^(۶) آلفونس گابریل از قول گووا می‌نویسد:

«سرزمینی بود، بی‌آبادی، به طوری که ما در طول ۶۰ مایل حتی یک درخت سبز ندیدیم. تمام این منطقه غیر مسکون است. فقط در فواصل ۱۵ تا ۲۰ مایلی قلاعی به چشم می‌خورد که ما برای استراحت و تهیه مقدار کمی آب بد مزه به آنجاها مراجعه می‌کردیم.»^(۷)

بر اساس آمار ایستگاههای موجود، میانگین دمای منطقه حدود ۱۶ درجه سانتیگراد، تعیین شده است. متوسط بارندگی در طی یک دوره ۲۰ ساله به حدود ۱۲۰ میلی‌متر می‌رسد که در مقایسه با کل کشور کمتر از ۵۰ درصد متوسط ایران است. باران‌های منطقه‌ی فردوس بیشتر به صورت رگبار کوتاه مدت بوده که در اندک مدتی سیلاب تشکیل می‌دهد.^(۸) بر این اساس، امکان بهره‌گیری از آب باران و بارش‌های فرود آمده در منطقه برای تولید محصول به صورت مستقیم وجود ندارد و صرفاً با ذخیره‌سازی و تغذیه‌ی سفره‌های زیرزمینی قابلیت بهره‌گیری در بخش کشاورزی وجود دارد.

با توجه به شرایط فوق، امکان توسعه‌ی منابع آبی در این منطقه بسیار کم بوده و دشت فردوس به عنوان یک دشت ممنوعه، اجازه بهره‌برداری بیشتر از آبهای زیرزمینی را نخواهد داد. از طرف دیگر، چنانچه بهره‌برداری از آبهای جاری نیز بدون برنامه انجام شود، سطح آبهای زیرزمینی موجود را هر روز بیشتر کاهش خواهد داد و تهدید مربوط به شوری آبهای زیرزمینی هر روز نزدیک‌تر به واقعیت خواهد شد. بنابراین بایستی ضمن حرکت به سوی روش‌های نوین آبیاری، در زمینه بهره‌وری بالاتر از منابع موجود برنامه‌ریزی نماییم.

شهرستان فردوس به دلیل واقع شدن در حاشیه کویر نمک، دارای بیشترین اراضی بیابانی و شن‌زارهای بزرگ از جمله ریگ معروف و مخوف، موسوم به ریگ بشرویه و کویر سرکوهه می‌باشد. همین شرایط به همراه محدودیت منابع آبی و شرایط طبیعی دیگر، باعث شده است که صرفاً ۲۷ درصد از کل مساحت شهرستان جزو اراضی زراعی به حساب آید و از همین مقدار زمین هم به طور کامل استفاده نشود. به طوری که آمار و اطلاعات موجود نشان می‌دهد که از مجموع اراضی زراعی، تقریباً نیمی به صورت آیش هر ساله از چرخه تولید خارج می‌شود. این در حالی است که آبیاری در فردوس هنوز به صورت سنتی یعنی غرقابی و جوی و پشته است و آب در نهرهای خاکی و بدون پوشش جریان می‌یابد و شیوه بهره‌برداری از آب، بر اصول صحیح علمی استوار نیست. در این شیوه، قریب به ۵۰ تا ۶۰ درصد از آب‌های موجود بدون استفاده هدر می‌رود.

باغات که تا چند سال پیش سهم عظیمی از درآمد منطقه را تولید می‌کردند، با خشکسالی‌های مکرر تقریباً تمامی درختان خود را از دست داده‌اند. به طوری که تا ۵ الی ۱۰ سال آینده امید چندانی به محصول دهی و درآمدزایی آنها نیست.

دامداری سهم کوچکی در تولید منطقه دارد. چراکه تحول اساسی در این زمینه حادث نشده و وجود دامداری‌های صنعتی و باراندمان‌های بالا، پدیده‌ای نا آشنا در این شهرستان به حساب می‌آید. در بخش دامداری سنتی، از قدیم اهمیت گوسفند از سایر دام‌ها بیشتر بوده است. چنان که در کتاب

مراة البلدان آمده است: «شتر و گوسفند در تون فراوان، ولی اسب کم و نادر است...»^(۹)

فردوس به علت خشکی هوا و موقعیت کویری، دارای پوشش گیاهی طبیعی قابل ملاحظه‌ای نیست. از این رو مراتع منطقه بسیار ناچیز و فقیر و تنها برای تولید و پرورش گوسفند مناسب است. البته در همین بخش نیز سرانه‌ی دام نسبت به مراتع بسیار بالاست و در بسیاری از موارد نشانه‌های بحران به خوبی قابل مشاهده است. به طوری که میزان فرسایش در سطح شهرستان بسیار زیاد است و فرسایش بادی وضعیت کاملاً نگران کننده‌ای را برای منطقه ایجاد نموده است.

مهمترین صنعت دستی در منطقه فردوس، قالی بافی است که سابقه‌ای تاریخی دارد و از گذشته‌های دور یکی از منابع اصلی درآمد و تأمین معیشت مردم بوده است. مردمی که با کم آبی روبرو بوده و با دشواری زیاد و وسایل زندگی خویش را تأمین می‌کردند. باگران شدن مواد اولیه و نبودن بازار فروش و بالا رفتن سطح رفاه خانواده‌ها و فرستادن دختران به مدرسه، تولید در این بخش نیز کاهش یافته است. علاوه بر آن، تولیدات منطقه به خوبی بازاریابی نمی‌شود. به همین دلیل ضمن وجود مشکلات عدیده‌ای که تمایل به این صنعت را شدیداً تحت تأثیر قرار داده است، جاذبه‌های درآمدی آن نیز قابل توجه نیست.

در شهرستان فردوس، معادن سنگ آهن، سرب، روی، آنتیموان، بتونیت، فیروزه، مرمریت و سنگ‌های ساختمانی شامل گچ، سنگ آهک و سنگ ساختمانی وجود دارد^(۱۰). لیکن اغلب این معادن به طور کامل شناسایی نشده و به دلیل عدم وجود زیرساخت‌های لازم، بهره‌برداری کامل از آنها به عمل نمی‌آید. نبود برنامه‌ای جامع و مدون برای تشویق و بهره‌برداری از این معادن و حمایت‌های لازم برای استمرار کارهای اکتشافی و استخراجی، باعث شده است که تمامی فعالیت‌هایی که برای اکتشاف و بهره‌برداری آغاز شده است، به نیمه نرسیده، پایان یابد. شاید به جرأت بتوان گفت که این بخش یکی از مهمترین بخش‌هایی است که هنوز در حد و اندازه مناسب مورد بهره‌برداری قرار نگرفته و قابلیت توسعه و گسترش فراوانی را در اختیار قرار خواهد داد.

در مقایسه با استانهای خراسان و شهرستانهای دیگر، این شهرستان در زمینه تولیدات صنعتی بسیار ضعیف است. چنان که از مجموع پروانه‌های موافقت اصولی صادره توسط اداره صنایع، صرفاً ۱/۱ درصد به این شهرستان اختصاص یافته است^(۱۱). البته همان موافقت‌های اصولی صادره نیز اکثراً به بار ننشسته و یا پس از آغاز مراحل تولید، به تعطیلی گراییده است.

قابلیت‌های بلااستفاده در فردوس

بدون شک به جز منابع و امکاناتی که هم اکنون با شیوه‌های کاملاً سنتی در منطقه مورد بهره‌برداری قرار می‌گیرد، قابلیت‌ها و استعدادهای متفاوتی در فردوس وجود دارد که تاکنون به هیچ عنوان مورد توجه قرار نگرفته است. بدین منظور در این نوشته خواهیم کوشید تا به برخی از مهمترین

موارد، اشاره نماییم. بایستی در همین جا خاطر نشان نمود که این منابع صرفاً بخشی از هزاران قابلیت است که با یک تحقیق میدانی نه چندان دقیق و جامع بدست آمده است. در نتیجه چنانچه یک بررسی علمی و دقیق در منطقه به انجام رسد، بدون شک به قابلیت‌ها و توانمندی‌های دیگری خواهیم رسید که چه بسا بسیار مهمتر و ارزشمندتر از آنچه در این نوشته به شرح آمده است، خواهد بود. به همین منظور بر مسئولین و متولیان امر است تا این گونه تحقیقات را مورد تشویق و حمایت قرار دهند و دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی شهر را که هم اکنون کمتر به این موارد توجه دارند، به میدان عمل آورند و از آنها بخواهند تا مسئولیت اصلی خود را در این زمینه ایفا نمایند.

قابلیت‌های بلااستفاده در منطقه را می‌توان در چهار بخش اساسی دسته‌بندی نمود: اول، توریسم و جاذبه‌های گردشگری؛ دوم، پتانسیل‌های انسانی و علمی؛ سوم، فعالیت‌های توزیعی و خدماتی و چهارم، اقتصادی و تولیدی.

توریسم و جاذبه‌های گردشگری

این شهر از پیشینه‌ای بس دور برخوردار بوده و آثار و بقایای باقی مانده از اعصار قدیم می‌تواند در جذب گردشگران فراوان، ایفای نقش نماید. این قابلیت در کنار آب معدنی و هوای لطیف‌تر نسبت به مناطق جنوبی‌تر، شرایط مناسبی را برای این شهرستان فراهم نموده است.

علاوه بر قابلیت‌های فوق، شرایط اقلیمی و جغرافیایی منطقه به گونه‌ای است که پهنه‌های آب و هوایی و طبیعی کاملاً بکری را بوجود آورده است که می‌تواند زمینه‌های مناسبی را در رابطه با توسعه اکوتوریسم در اختیار بازدید کنندگان علاقه‌مند قرار دهد. وجود گونه‌های گیاهی نادر از نظر شرایط زیست و چگونگی سازگاری با شرایط منطقه، از جمله قابلیت‌هایی است که تاکنون مورد توجه قرار نگرفته و می‌تواند در جذب علاقمندان طبیعت و سایر پژوهشگران ایفای نقش نماید.

اگر چه در نگاه اول این منطقه با آب و هوای کویری مناسب زندگی و گذران تعطیلات به نظر نمی‌رسد، اما نگاه دقیق‌تر، بخش دیگری از قابلیت‌های موجود را به منصفه ظهور می‌رساند. ارتفاعات متعدد در گوشه و کنار شهرستان از یک طرف و کویر خشک و سوزان از طرف دیگر، جلوه زیبایی از تضاد آب و هوایی را در این شهرستان عرضه می‌نماید. به همین دلیل، قابلیت‌هایی که شرایط آب و هوایی در این منطقه بوجود آورده است، می‌تواند از جمله جاذبه‌های توریستی به حساب آید. اکنون که سفرهای ماجراجویانه و حادثه‌ای در بین جوانان و نوجوانان رواج یافته است، کویر نوردی و مسابقات مربوط به آن می‌تواند زمینه ساز ورود افراد و گروه‌های جمعیتی متعددی به این منطقه باشد.

با توجه به فاصله زیاد شهرهای جنوبی تا فردوس، اکثر مسافری عبوری از این مسیر، ناچارند مدتی از سفر را برای رفع خستگی در این شهر باقی بمانند. اما عدم وجود زیرساخت‌های لازم در این زمینه، توقف آنها را بسیار کوتاه نموده است. با وجود آن که از همین فرصت اندک نیز می‌توان

بهره‌های فراوانی برد، لیکن در حال حاضر از این فرصت بسیار مناسب و ذی قیمت، بهره‌برداری لازم به عمل نمی‌آید و این افراد بدون هرگونه منفعت اقتصادی برای شهر، آن را ترک کرده و انگیزه‌ای هم برای تبلیغ و تشویق دیگران برای حضور در منطقه با خود به همراه نخواهند برد.

فردوس حتی اگر هیچ جاذبه‌ای برای حضور گردشگران نداشته باشد، دلیل گره گاهی بودن مسیر، بسیاری ناچاراً از این منطقه عبور می‌نمایند. اما این اجبار را می‌توان با اندکی توجه، به جذب و کشش تبدیل نمود. ممکن است در کوتاه مدت نتوان بر جاذبه‌های محیطی و شهری فردوس افزود تا به سرعت خیل مسافران را از اقصی نقاط ایران و جهان بدین منطقه سرازیر نماید؛ اما همین افرادی که به اجبار از منطقه گذر می‌کنند را می‌توان به طریق مناسب خدمت دهی نمود و از این طریق اولین قدم‌ها را در زمینه جذب و اقامت طولانی مدت تر افراد و مسافران برداشت. بدون شک، هر مسافری برای حضور و حتی گذر از یک منطقه به تسهیلات و تجهیزات اولیه‌ای نیاز دارد که بدون وجود آنها، نه امکان حضور وجود خواهد داشت و نه صرف هزینه‌ای از طرف مسافرن ممکن خواهد بود. البته برخی از امکانات در ورودی و خروجی شهر بخصوص در ابتدای شهر اسلامیه و میدان گلشن فردوس وجود دارد، اما کافی نیست.

آب گرم فردوس یک از جاذبه‌های بسیار شناخته شده در سطح ایران است. قابلیتی که حتی در وضعیت کنونی سالانه هزاران مشتاق و علاقمند را به سوی خود جلب کرده و آسایش و آرامش را برای مسافرن عبوری از این منطقه فراهم نموده است.

با این وجود، هنوز از قابلیت‌های اصلی این مرکز توریستی و گردشگری به طور کامل و جامع بهره‌برداری نشده است. علاوه بر آب گرم، وجود صدها اثر باستانی و تاریخی در شهر، سرمایه‌های غیرقابل جایگزینی است که نمی‌توان به سادگی از کنار آنها عبور نمود. اما دو نکته اساسی در این مورد به فراموشی سپرده شده است. اول آن که هرگز در زمینه معرفی آنها اقدامی جدی به عمل نیامده است و ثانیاً دسترسی به این اماکن در حال حاضر و با وضعیت کنونی غیر ممکن است.

برای بهره‌مندی از این قابلیت، ضمن تسهیل دسترسی و افزایش امکانات اقامتی و... تبلیغ و شناسایی آن به مسافرن بسیار ضروری است. یکی از اقدامات بسیار مناسب در این مورد آن خواهد بود که در خروجی هر یک از شهرهای منطقه به سمت فردوس، تمامی مشخصات و ویژگی‌های این مجموعه را به اطلاع مسافرن عازم این خطه برسانند. برای آن که این تبلیغ حداکثر کارایی و اثر را داشته باشد، بایستی این معرفی در فواصل مشخصی تکرار شود. این کار صرفاً در شهرهای کویری جنوب و همجوار کفایت نخواهد کرد، بلکه مسافرن عازم تهران که از شهر مشهد خارج شده و یا به این شهر وارد می‌شوند نیز به این اطلاعات نیاز دارند. حتی اگر ده درصد از مسافرن عازم تهران را از طریق فردوس به سمت پایتخت بکشانیم، نه تنها به اقتصاد فردوس بلکه به بسیاری از شهرهای جنوبی نیز خدمت خواهیم کرد و توفیقی اجباری برای مسافرن بدست خواهیم داد تا از آثار اصفهان و شهرهای دیگر نیز استفاده نمایند.

اما بعد از تبلیغ که در پی تحقیقات و بررسی‌های علمی در رابطه با خواص و شرایط تشکیل و ایجاد آبگرم فردوس خواهد بود، بایستی به تسهیلات و تجهیزات این مجموعه هم توجه داشت. وجود مکان‌های اقامت مناسب، دسترسی به سرویس‌های بهداشتی تمیز، غذاخوری و امکانات رفاهی دیگر، از نیازهای اولیه این بخش می‌باشد.

از آنجا که بسیاری از مراجعه کنندگان آبگرم هرگز فرصت حضور در شهر فردوس را پیدا نمی‌کنند، لازم است برخی از محصولات و قابلیت‌های فردوس در این مرکز به مراجعه کنندگان عرضه شود. این حرکت ضمن آشنایی بیشتر مراجعه کنندگان با شهر فردوس، زمینه تبلیغی مناسبی را برای سایرین فراهم خواهد کرد.

علاوه بر شهر، بسیاری از روستاهای این شهرستان، قابلیت‌های توریستی و گردشگری فراوانی دارند که هیچگاه معرفی نشده و به همین دلیل مورد بهره‌برداری قرار نمی‌گیرند. برای معرفی این مجموعه‌ها و حتی آثار باستانی موجود در شهر می‌توان از شهرکها و روستاهای مینیاتوری که هم اکنون در برخی از مراکز توریستی و گردشگری مورد استفاده قرار می‌گیرد، بهره‌برداری نمود. شیوه کار به این صورت است که بنا یا اثر تاریخی مورد نظر، با تمامی جزئیات در ماکت‌ها و نمونه‌های از پیش ساخته شده، ولی با مقیاس بسیار کوچک و قابل ارائه، عرضه می‌شود. مسافران و گردشگران علاقمند، وقتی ماکت مورد نظر را در محلی که بالاچار در آنجا حضور دارند، می‌بینند، علاقمند می‌شوند تا اصل بنا یا موقعیت را مشاهده نمایند. به این ترتیب، گام دیگری در زمینه گردشگری و اقتصاد توریسم منطقه، برداشته خواهد شد.

اکوتوریسم یا طبیعت گردی

در حال حاضر هر ساله حدود ۲۰۰ میلیون توریست از نقاط مختلف در سطح کره زمین دیدن می‌کنند. این تعداد مسافر، حدود یک میلیارد دلار درآمد ایجاد می‌نماید. «کشورهایی از جمله باهاما، تنها منبع اقتصادیشان جهانگردی است. در کشوری مانند تونس، جهانگردی اولین و مهمترین منبع درآمد به حساب می‌آید»^(۱۲). بر این اساس، توریسم و گردشگری هم اکنون، یکی از صنایع درآمدزا و کم هزینه‌ای است که هیچ کشوری نمی‌تواند از آن چشم پوشی نماید. جالب آن که بخش عمده‌ای از این درآمد از طریق جذب گردشگران در بخش طبیعت گردی یا اکوتوریسم، حاصل می‌شود. این قابلیت در شهر فردوس نیز تا حد قابل ملاحظه‌ای وجود دارد. چرا که فردوس در حاشیه کویر واقع شده و این محیط به عنوان یکی از بکرترین محیط‌ها، قادر است علاقمندان بسیاری را از سطح جهان به سوی خود جلب نماید. بگذریم که نمونه‌هایی چون باغستان و سایر روستاهای پایکوهی، جذابیت‌های خاص خود را دارند و جا دارد که به عنوان اردوگاه‌های تربیتی و فرهنگی مدنظر قرار گیرند.

نکته قابل توجه در این زمینه آن است که اکوتوریسم سرمایه چندانی نیاز ندارد و افراد علاقمند به این عرصه، عمدتاً در پی جاذبه‌های طبیعی هستند. «برآوردها بیانگر آن است که در کمتر از یک دهه دیگر، شمار سفرهایی که

صرفاً با انگیزه‌های اکوتوریستی به انجام خواهد رسید، به ۵۰ درصد کل سفرها می‌رسد (۱۳)».

علاوه بر جاذبه‌های کویری که در سالهای اخیر و در پی تمایل به سفرهای ماجراجویانه و حادثه‌ای، رونق فراوانی پیدا کرده است، منابع طبیعی و گونه‌های گیاهی و دارویی منطقه نیز از ارزش و قابلیت فراوانی برخوردارند که از این عرصه نیز باید به فراخور خود، بهره‌برداری به عمل آید. طبق اعلام مسئولین مربوطه، برخی از گونه‌های گیاهی و جنگلی موجود در فردوس و چگونگی انطباق آنها با شرایط موجود، از جمله لچن، نمونه‌هایی منحصر به فرد هستند. به طوری که این گونه و سایر مواردی که هنوز در مرحله شناسایی و معرفی قرار دارند، می‌توانند علاقمندان حرفه‌ای و آماتور فراوانی را به سوی خود جلب نمایند.

علاوه بر تمامی جنبه‌های فوق، طبیعت گردی و توجه به قابلیت‌های مناطق روستایی، تعادل در توسعه و پیشرفت مناطق روستایی و شهری را نیز باعث می‌شود.

پتانسیل‌های انسانی و علمی

بدون شک، یکی از منابع اساسی و کم هزینه موجود در منطقه، نیروی انسانی ارزان قیمتی است که در کمتر نقطه‌ای از کشور می‌توانیم به آن دست پیدا نماییم.

با توجه به این که بخش کشاورزی در مراحل کاشت، داشت و تولید، ظرفیتی برای جذب نیروی کار موجود ندارد، می‌توان از این نیروی عظیم و مستعد در بخش‌های بالاسری و یا مشاغل وابسته به آن بهره‌برداری نمود. در عین حال، با تغییرات اندکی در الگوی کشت و استفاده از منابع آبی و نهاده‌های تولید، قادریم زمینه‌های تولید را در سایر بخش‌های غیر کشاورزی توسعه داده و در نتیجه در جذب این نیروی فعال، اقدام نماییم.

بررسی‌های اجتماعی نشان می‌دهد که با توجه به روحیه و منش مردم فردوس، کمتر کسی را می‌توان بیکار نامید. چرا که بسیاری از آنها نه در یک شغل، بلکه در چند حرفه اشتغال دارند. این روحیه باعث شده است که بسیاری از افراد با تحصیلات عالی و حتی مشاغل و مناصب اداری بالا، از کار یدی‌ابایی نداشته باشند. به طوری که هم اکنون اکثریت قریب به اتفاق معلمان و شاغلین در بخش اداری، قطعه‌ای زمین به عنوان باغ و یا کشت زعفران و غیره در اختیار داشته و خود از آنها بهره‌برداری می‌نمایند. اما این فعالیت‌ها، نوعی اشتغال کاذب به حساب آمده و تناسبی بین افراد شاغل در آن و بازدهی به دست آمده وجود ندارد (۱۴).

چنانچه برنامه‌ریزی دقیق و جامعی در این زمینه انجام شود، می‌توان ضمن بهره‌مندی از این افراد در زمینه‌های با بهره‌وری مناسب‌تر، از مهاجرت آنها جلوگیری نمود. زیرا استمرار این شیوه تولید و تغییر گرایش‌ها و دگرگونی سطح استانداردهای زندگی، در آینده‌ای بسیار نزدیک این روحیه را تغییر داده و بقای آن را تهدید خواهد کرد. به همین منظور، بایستی هرچه سریعتر در قوانین و مقررات و آیین‌نامه‌های با نگرش اشتغال‌زایی بازنگری نمود. ضرورت این تغییر و اصلاحات در قوانین

مربوط به واگذاری زمین از منابع طبیعی، مقررات بانکی، آیین‌نامه‌ها و مقررات گمرکی و واردات و صادرات، صدور پروانه و مجوزهای احداث واحدهای تولیدی، بیشتر احساس می‌شود.

به هر حال، چنانچه معیارهای اشتغال واقعی را مدنظر قرار دهیم، میزان بیکاری و اشتغال کاذب در سطح شهرستان، بیش از متوسط استان است. مهاجر فرستی شهرستان و بخصوص تخلیه روستاها و گسیل جمعیت از این مکان‌ها به سوی مرکز شهرستان، گواه محکمی بر این ادعاست. در حال حاضر، جمعیت اضافی و مازاد در روستاها، نوعی فرصت و قابلیت برای شهرستان تلقی می‌شود. اما قبل از این که این فرصت به یک تهدید و بحران تبدیل شود، بایستی برای آن برنامه‌ای جامع و دقیق تدوین گردد. قابلیت‌های بهره‌برداری نشده در سطح شهرستان تنها به نیروی کار ساده و یدی محدود نشده، بلکه افراد با تحصیلات عالی را نیز شامل می‌شود. در این بخش صرفاً برای آن که به بخشی از مشکلات اشاره گردد، به ذکر یک نمونه اکتفا می‌شود. در حال حاضر قریب به ۵ هزار دانشجو در مقاطع گوناگون تحصیلی، در دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی این شهرستان به آموزش و یادگیری مشغول‌اند (۱۵).

به همین نسبت اساتید و مربیان با تحصیلات در حد کارشناسی ارشد و دکترا در سطح شهرستان وجود دارند. متأسفانه از این قابلیت بالقوه به هیچ عنوان استفاده نمی‌شود. در مواردی هم اگر مقاله یا تحقیقی به انجام رسیده باشد، از طرف دستگاه‌ها و نهادهای مسئول در شهرستان مورد توجه قرار نمی‌گیرد. به عبارت ساده می‌توان گفت که دستگاه‌های اداری و تولیدی کار خود را می‌کنند و دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی به کار خود مشغول بوده و هیچ گونه ارتباط و قرابتی بین آنها وجود ندارد. شاید به ظاهر در نشست‌هایی این دو گروه در کنار هم قرار گیرند و طرح‌ها و برنامه‌هایی را با هماهنگی و مشارکت ارائه نمایند، اما در زمان اجرا هر کسی به راه خود می‌رود.

گواه این ادعا آن است که طرح‌ها و پروژه‌های اجرایی در شهرستان اکثراً منشاء خارجی داشته و محققین داخلی در مراکز غیر شهرستان به ارائه طرح و پروژه مشغولند. نگاهی به تحقیقات و برنامه‌هایی که در نهادها و مؤسسات مختلف به اجرا درآمده است، این ادعا را به خوبی اثبات می‌نماید. به هر حال، برای آن که موتور ایجاد اشتغال در شهرستان با شتاب بیشتری به حرکت خود ادامه دهد، بایستی در این موارد توجه بیشتری به عمل آید:

- از تعاونی‌های موجود حمایت بیشتری شده و زمینه ایجاد تعاونی‌های تولیدی و خدماتی هرچه بیشتر مهیا شود؛
- روند شکل‌گیری سندیکاهای کشاورزی و دامداری در سطح کلان و تعاونی‌های مربوطه در سطح خرد شتاب بیشتری پیدا نماید؛
- خرید تضمینی محصولات کشاورزی جدی‌تر پیگیری شود؛
- بیمه محصولات در تمامی ابعاد مورد توجه قرار گیرد؛
- ایستگاه‌های تحقیقاتی و مطالعاتی با جدیت بیشتری دنبال شود؛
- پایگاه‌های اطلاعاتی و ارشادی در منطقه با جدیت دنبال شده و هر زمینه

تولیدی، خدماتی و غیره با حمایت اطلاعاتی و تحقیقاتی کامل به مرحله اجرا برسد؛
- توجه به فن آوری‌های روز با به کارگیری تحصیل کردگان هر بخش رونق و توسعه بیشتری پیدا نماید؛
- کاهش کارمزد تسهیلات بانکی و ارائه مشاوره‌های علمی و... برای به کارگیری وام‌های اعطایی، روند برنامه‌ریزی شده و مدونی پیدا نماید. و...

فعالیت‌های توزیعی و خدماتی

موقعیت جغرافیایی شهرستان فردوس نشان می‌دهد که این شهرستان در مکانی قرار گرفته است که دسترسی راحت و سریع به نقاط جمعیتی که از تسهیلات کافی و کاملی برخوردار باشند، وجود ندارد. تقریباً به جز گناباد که به دلیل وجود مسیر ارتباطی نامناسب در فاصله حدود ۱۰۰ کیلومتری این شهرستان قرار دارد، تمامی مراکز جمعیتی مهم و قابل توجه در فاصله‌ای بیش از ۲۰۰ کیلومتر واقع شده‌اند. این فاصله برای مشهد به عنوان کلان شهر شرق کشور، به حدود ۴۰۰ کیلومتر می‌رسد. این شرایط از یک طرف و جمعیت حوزه نفوذ این شهرستان از طرف دیگر، زمینه مناسبی را بوجود آورده است که این مرکز جمعیتی به عنوان یک مکان مرکزی به حساب آمده و تجهیزات و امکاناتی در خور و اندازه به دست آورد.

خوشبختانه شهرستان فردوس و ساکنین صلح‌جو و آرام آن برخلاف برخی از شهرستان‌های ایران که با نقاط همجوار در زمینه دستیابی به امکانات و یا گزینش به عنوان مراکز اداری و سیاسی اختلاف دارند، محیط امن و آرامی را بوجود آورده است. به همین دلیل، استقرار تجهیزات مختلف بیمارستانی، اداری و... در این شهرستان درگیری و ناآرامی را در بین ساکنین مناطق همجوار ایجاد نخواهد کرد.

علاوه بر شرایط فوق، عدم توجه به این مکان مرکزی به عنوان تأمین کننده بخش قابل ملاحظه‌ای از نیاز ساکنین مناطق همجوار و حوزه نفوذ اداری و اقتصادی، باعث خواهد شد که هزینه‌های اجتماعی و اقتصادی فراوانی به ساکنین منطقه برای دسترسی به این امکانات، تحمیل شود. یکی از عواملی که هم اکنون بسیاری از مسافران و زوار، این مسیر را برای حرکت به سمت مشهد و یا برگشت به سوی شهرهای جنوبی انتخاب نمی‌کنند، کمبود امکانات رفاهی، بهداشتی، درمانی و... در این شهر است. چنانچه طرح فوق در کنار سایر زیرساخت‌ها، مورد توجه قرار گیرد، زمینه‌های اقتصادی دیگر نیز فعال‌تر خواهند شد و از این طریق شکوفایی اقتصادی بیشتر شده و رفاه در منطقه افزایش پیدا خواهد کرد. عاملی که باعث خواهد شد، جریان مهاجر فرستی منطقه روند معکوسی پیدا نماید.

همچنان که در بخش‌های قبلی عنوان شد، مشکل بیابان‌زایی در منطقه جدی است و هر چه مناطق بیشتری از جمعیت خالی شود، این تهدید جدی‌تر می‌شود. خطر بیابان‌زایی و گسترش کویر نیز مسئله‌ای همگانی و ملی است. بنابراین حتی اگر به ظاهر، ارائه تسهیلات و امکانات به این منطقه در حال حاضر، فاقد صرفه اقتصادی باشد، در بلندمدت، بسیاری از این هزینه‌ها جبران شده و برای توسعه پایدار منطقه و کشور ضروری است.

توانمندی‌های اقتصادی و تولیدی

از قدیم الایام اتکای اصلی منطقه بر کشاورزی، دامداری و صنایع دستی بوده است و ساکنان فردوس، همانند بسیاری از نواحی حاشیه‌ی کویر با قناعت و سخت‌کوشی فراوان، با قهر طبیعت دست و پنجه نرم می‌کردند و با توجه به قلت جمعیت و قناعت زاید الوصف، تعادل و توازنی نسبی بین تولید و جمعیت حکم فرما بود. به همین دلیل، یافتن منابع درآمدی جدید و یا بهره‌برداری فزاینده از منابع موجود، چندان مطرح نبود. اما با افزایش جمعیت از یک طرف و ازدیاد خواسته‌های معقول و غیرمعقول، ضرورت منابع درآمدی جدید و افزون‌تر، هر روز بیشتر و بیشتر شد. به همین دلیل ساکنین منطقه کوتاه‌ترین راه را انتخاب کرده و بهره‌برداری هرچه بیشتر و بهتر را از منابع موجود آغاز نمودند. از آنجا که کشاورزی مهمترین مشغله و آسانترین روش کسب درآمد بود، بیشترین فشارها به این بخش وارد آمد. همان‌طور که بیان شد، کشاورزی هنوز هم در شهرستان فردوس در حکم اقتصاد پایه است و باید بیشترین توجه را به این امر معطوف داشت. عمده‌ترین مانع بر سر راه توسعه کشاورزی مسئله کمبود آب است که به شرایط طبیعی منطقه باز می‌گردد.

با گسترش استفاده از موتور پمپ‌های قوی، آب اکثر قنات‌های منطقه خشکیده و یا آبدهی آن به حداقل رسیده است. اگر بتوان برای احیای قنات که قرن‌ها بر سینه خشک کویر سرسبزی و حیات جاری کرده است، چاره‌ای اندیشید، استمرار سنت‌های آبرسانی کویری را هم به دنبال خواهد داشت. اما اگر احیای قنات مقدور و به صرفه نباشد، مهمترین پیشنهاد برای استفاده بهینه از منابع آب تحت الارضی، ایجاد سدهای خاکی و احیای سنت بندسارهاست که آب حاصل از باران‌های سیلابی بهاره را به این ترتیب مهار کنند تا ضمن استفاده موقت از این بندسارها، در بهار و تابستان تزریقی باشد برای منابع آب زیرزمینی. اما این شیوه نیز همه جا کاربرد ندارد و نمی‌تواند نتایج مثبت و بدون عارضه‌ای ایجاد نماید.

در هر حال، بهره‌گیری از آب‌های موجود برای تولید محصولاتی که راندمان بالا دارند، بسیار ضروری خواهد بود. افزایش کارایی آب و آبیاری محور توسعه پایدار در مناطق بیابانی است. با افزایش کارایی آب ظرفیت‌های جدید برای توسعه پایدار آزاد می‌شوند. به طور مثال با افزایش کارایی آب می‌توان تولیدات کشاورزی و اشتغال را افزایش و در عین حال برداشت از منابع آب زیرزمینی را کاهش داد. همچنین می‌توان با تولید علوفه زراعی و قرق مراتع (ایجاد تعادل بین دام و مرتع) فشار دام بر پوشش گیاهی و مراتع را کاهش و از فرسایش خاک جلوگیری نمود.

در عین حال، برخی از آبهایی که بدون استفاده از دسترس منطقه خارج شده و به آب‌های شور و بلا استفاده تبدیل می‌شود را می‌توان به طریق مناسب مورد استفاده قرار داده و در تغذیه آبهای زیرزمینی بکار گرفت. علاوه بر آن از آنجا که نمی‌توان آبدهی قنات را در فصل زمستان قطع نمود و این آب همیشه جاری است، بایستی در این زمینه هم برنامه ریزی نمود. اگرچه راهکارهای متعددی در این زمینه وجود دارد،^(۱۶) لیکن ساده‌ترین کار که هزینه بسیار اندکی به همراه دارد، هدایت این آب به سوی دشت‌ها و

مراتع می‌باشد.

به این ترتیب ضمن آبیاری مراتع در سال‌هایی که بارندگی از وضعیت مناسبی برخوردار نیست، مقداری از آب موجود برای تغذیه مجدد سفره‌های آب زیرزمینی مورد استفاده قرار خواهد گرفت.

بدون شک وقتی امکان تأمین درآمد اضافی برای مخارج زندگی جدید در بخش کشاورزی وجود نداشته باشد، یکی دیگر از شیوه‌های تأمین درآمد، یعنی دامداری مورد توجه قرار می‌گیرد. اما آیا دامداری منطقه قابلیت دیگری دارد که بتوان از این طریق کسب درآمد نمود؟ همان طور که پیش‌تر ذکر شد، پاسخ این سؤال منفی است. چراکه صنعت دامپروری منطقه هم اکنون نیز دچار مشکلات عدیده‌ای است. این بخش چه به لحاظ کمبود مراتع و چه به لحاظ نسبت دام به مراتع موجود، با مشکل مواجه است. بنابراین، امکان گسترش کمی دام در حال حاضر به کلی منتفی است.

البته در بخش دامداری این امکان وجود دارد که با رواج شیوه‌های علمی و استفاده از مدیریت‌های مبتنی بر یافته‌های پژوهشی و تحقیقی، برخی از اقدامات را انجام داد. اما قبل از آن می‌توان به گسترش کیفی وضعیت دامداری فردوس بیشتر تأکید نمود و از این طریق اقداماتی نظیر اصلاح نژاد، بهبود روشهای پرورش و نگهداری و بهداشت دام را مورد توجه قرار داد. برای دستیابی به این مهم، چاره‌ای جز بهره‌گیری از توان علمی تحصیل کردگان وجود ندارد.

برخی از زمینه‌هایی که در بخش کشاورزی هنوز مورد توجه قرار نگرفته و یا توجهی در حد و اندازه خود نیافته، مواردی است که می‌تواند برخی از خواسته‌های ساکنین را برآورده نماید. از آن میان می‌توان به زنبورداری و پرورش زنبور عسل اشاره نمود.

شهرستان فردوس امکاناتی در زمینه زنبورداری در اختیار قرار می‌دهد که تاکنون به خوبی مورد بهره‌برداری قرار نگرفته است. چنانچه این فعالیت با مطالعه دقیق و با نظارت و توجه و هدایت لازم ترویج و تشویق شود، از زمینه‌های قابل توجه و درآمد بخش کشاورزی است که در اقتصاد روستایی به طور اخص و برای ساکنین شهری به طور اعم، سرمنشاء تحولات گسترده‌ای خواهد بود.

نوغانداری و پرورش کرم ابریشم برای تولید ابریشم و تولید نخ‌های مرغوب و مناسب و ارزشمند از گذشته‌های دور در این شهرستان رواج داشته است. این صنعت تا چند سال پیش رونق اولیه خود را به کلی از دست داده بود، اما در سالهای اخیر رو به پیشرفت و گسترش بوده است. با این وجود، هنوز هم امکان گسترش توئستان‌ها و بسط آن وجود دارد که با هدایت و سرمایه‌گذاری لازم می‌توان به آن دست یافت.

با وجود آن که گسترش زمینه‌های تولیدی و درآمدزا در بخش کشاورزی محدود و در مواردی غیرممکن است، صنعت و معدن در این شهرستان هنوز هم جایگاه واقعی خود را نیافته است. به همین دلیل، این بخش می‌تواند بسیاری از کمبودها و نواقص درآمدی بخش کشاورزی را به خوبی جبران کند. این در حالی است که با گسترش صنعت و معدن و خصوصاً ایجاد کارخانه‌های تولیدی وابسته به کشاورزی، زمینه‌های

توسعه و گسترش بخش کشاورزی نیز فراهم خواهد شد. چراکه منطقه فردوس به لحاظ پاره‌ای تولیدات کشاورزی و نیروی کار نسبتاً ارزان از لحاظ گسترش و توسعه واحدهای صنعتی استعداد خاصی دارد. اما متأسفانه حدود ۱ درصد از موافقت‌های اصولی صادره استان به این شهرستان اختصاص یافته است.

موافقت با تأسیس واحدهای صنعتی کوچک در زمینه نساجی، صنایع غذایی و غیره می‌تواند میزان اشتغال منطقه را بالا برده و موجبات دلگرمی و اسکان اهالی را که آماده مهاجرت به مراکز صنعتی و شهرهای بزرگترند، فراهم آورد.

در ناحیه فردوس، معادن گچ و بخصوص بنتونیت موجود و میزان آن چشمگیر است. بسیار بجاست که دولت در مورد شناسایی بیشتر و اکتشاف و بهره‌برداری از این معادن اقدامات لازم را به عمل آورد.

وجود معادن سرشار سنگ‌های تزئینی گرانبه، مرمیت و خاکهای معدنی بنتونیت و کائولن در شهرستان یکی دیگر از قابلیت‌هایی است که با بهره‌برداری اصولی از آنها می‌توانیم توسعه پایدار منطقه و شهرستان را رونق بخشیم.

شهرستان فردوس از لحاظ موادکانی دارای بیشترین نقاط معدنی در سطح استان می‌باشد که در چندسال اخیر توجه بخش معدن به این منابع معطوف گردیده و می‌تواند جایگزین مناسبی برای سرریز جمعیت مازاد بخش کشاورزی شهرستان تلقی گردد.

توسعه‌ی صنایع دستی محلی، بویژه قالی و گلیم که در منطقه سابقه‌ای دیرینه دارد، تحت حمایت دولت و ارگانهای رسمی توقع دیگری است که برای بالابردن اقتصاد شهرستان و حتی استان ضرورت دارد. در این مورد بویژه از زینهای تحصیلی دختران و محرومیت‌های اجتماعی آنان نمی‌توان غافل ماند و لازم است با چاره‌اندیشی این مشکل نیز از سر راه برداشته شود.

فردوس در مسیر جاده اصلی مشهد به شهرها و بنادر جنوبی ایران قرار گرفته است. همه ساله صدها هزار زائر و مسافر از شهرهای مرکزی و جنوبی ایران و با استفاده از جاده‌های ارتباطی این شهرستان به مشهد رفت و آمد می‌کنند و میلیون‌ها تن کالا در این مسیر جابجا می‌شود که جاده‌های کنونی مناسبی با این شرایط ندارند. ایجاد فرودگاه و سایر تسهیلات مربوطه، زمینه‌ساز پیشرفتهای اقتصادی و اجتماعی دیگری است که نمی‌توان از آنها غافل شد^(۱۷).

نتیجه‌گیری و پیشنهادات

اساساً برای تنظیم چارچوب جامع توسعه پایدار، باید آنرا به نحوی تنظیم نماییم که ضعف‌هایی که ممکن است در دراز مدت به وقوع بپیوندد، پیش‌بینی و راه‌حل‌های رفع آن را از هم اکنون تهیه نماییم. چشم‌انداز کلی پایدار با بایستی به طور مشخص و معین به تحولات اجرایی و سیاسی مرتبط باشد. چراکه هر یک از تغییرات و تحولات سیستم‌های اجرایی و سیاسی، دگرگونی‌هایی را در سایر جنبه‌ها بوجود می‌آورد و در کل، مجموعه

متفاوتی از عوامل نهادی رسمی و غیررسمی وجود دارد که بر پیامدهای معیشت پایدار تأثیر قابل ملاحظه‌ای دارند^(۱۸). در تنظیم برنامه‌ها و سیاست‌های پایداری در شهرستان فردوس نیز باید به این عوامل توجه داشت.

همان‌طور که بیان شد، فردوس در گذشته بهترین نمونه‌های پایداری را در خود متجلی ساخته بود. توجه به محدودیتهای اکولوژیک محل نظیر آب، توسعه متناسب و سازگار با طبیعت، صرفه جویی در منابع، استفاده از مواد و مصالح بومی، ابداع روشهای مؤثر و مناسب برای ادامه حیات نظیر قنات، بادگیر و استفاده هنرمندانه از آب و گیاه با هدف تلطیف هوا و ایجاد مناظر مطبوع، ایجاد باغها و باغچه‌ها در حیاطها، فضاهای عمومی و... همه نمونه‌هایی از عوامل مؤثر در این پایداری بودند. شرایطی که به خوبی ادعای جری مندر^(۱۹) را تأیید می‌کند. به عقیده او، خردمندی و دانش قوی فرهنگ‌های بومی، بهترین روش‌ها را برای ارتباط متناسب با طبیعت ارائه می‌دهند^(۲۰).

اما هم‌اکنون تهدید کویر و پیشرفت‌شدهای روان به سوی مناطق مسکونی و زراعی، دغدغه اصلی مردم منطقه است. چنانچه روند فعلی بهره‌برداری از منابع طبیعی همچنان ادامه داشته باشد، بدون شک این تهدید هر روز بیشتر و بیشتر شده و نهایتاً به مهاجرت دسته جمعی ساکنین منطقه منجر خواهد شد. برای جلوگیری از این وضعیت و آینده نه چندان خوشایند، بایستی ضمن اولویت‌بندی برای بهره‌مندی از منابع کمیاب، نسبت به احیای جنگلها و مراتع موجود و ایجاد جنگل‌های مصنوعی اقدام نمود و از این طریق در درجه اول نسبت به حفاظت ابنیه و آثار انسانی و میراث طبیعی و در درجه دوم، فراهم آوردن محیط سالم و دلپذیر برای پذیرایی خیل عظیم جمعیتی که از این منطقه عبور می‌کند، چاره‌اندیشی نمود.

شناسایی ابنیه تاریخی و امکان دسترسی به آنها ضمن این که می‌تواند در جذب و اقامت طولانی مدت ترگردشگران مؤثر باشد، امکانات لازم را برای حفاظت و ترمیم این بناها، فراهم خواهد کرد. ضمن این که برای دسترسی به این آثار، زیرساخت‌هایی مورد نیاز است که هم‌اکنون به هیچ عنوان موجود نبوده و فقدان همین زیرساخت‌ها از عوامل اصلی تهدید کننده این آثار، به حساب می‌آید.

بدون شک، وجود آبگرم فردوس اگرچه می‌تواند در جذب مسافری عبوری و زائرین نقش عمده‌ای داشته باشد، لیکن این جذابیت نمی‌تواند در ماندگاری آن‌ها چندانی نقش داشته باشد. به همین دلیل، افزودن جاذبه‌های جنبی از جمله راه‌اندازی فروشگاه‌های عرضه صنایع دستی، نمایشگاه‌های معرفی آداب و رسوم، غذاهای محلی و... بسیار مهم و اساسی تلقی می‌گردد^(۲۱).

وجود پوسته‌های معرفی بناهای تاریخی و ارائه نمونه‌های کوچکی از امکانات رفاهی و اقامتی موجود در شهر از طریق مراکز کنونی جلب گردشگر از جمله اقداماتی است که زمینه‌ساز ورود گردشگران بیشتر و طولانی شدن زمان اقامت آنها خواهد بود.

متأسفانه امکانات رفاهی و تفریحی در شهر حتی پاسخگوی جمعیت ساکن و موجود شهر نمی‌باشد. بنابراین، کاربرد این امکانات در زمینه توسعه صنعت توریسم و گردشگری، محلی از اعراب ندارد. از آنجاکه حضور و اقامت گردشگران در هر منطقه به منزله تأمین نیازهای مادی و معنوی آن‌هاست، عدم توجه به این موضوع، نه تنها گردشگران بیشتری را به منطقه روانه نخواهد کرد، بلکه مراجعه کنندگان موجود را نیز تقلیل داده و آنها محل‌ها و مسیرهای دیگری را برای اقامت و مراجعه خود مدنظر قرار می‌دهند.

از آنجاکه بسیاری از قابلیت‌های موجود معرفی نشده و یا در مراحل اولیه، جذابیت چندانی برای جذب گردشگر ندارد، برگزاری مسابقات و همایش‌هایی در این زمینه بسیار ضرورت دارد. گرچه این مراسم ممکن است در مراحل اولیه هزینه‌بر بوده و در کوتاه مدت صرفه اقتصادی نداشته باشد، لیکن وقتی به یک سنت و مراسم همیشگی بدل شود، نه تنها هزینه‌های صرف شده را جبران می‌کند، بلکه در درآمدزایی و اشتغال منطقه نیز مثر ثمر خواهد بود. در این بین می‌توان نسبت به برگزاری مسابقات کویرنوردی، اقامت شبانه رکورددار در کویر، مسیر یابی، شترسواری و... اقدام کرد.

علاوه بر مسابقات مربوط به اکوتوریسم، برگزاری همایش‌های علمی و مسابقاتی چون دوچرخه سواری، قرآن و... در شهر نیز در تحرک صنعت گردشگری و حضور گردشگران بیشتر، نقش مهمی دارند^(۲۲).

بدون اغراق می‌توان گفت به جز جاذبه‌های طبیعی و باستانی موجود، کوشش چندانی برای زیباسازی شهر به عمل نیامده است. بدین منظور ضمن ضرورت توجه به زیباسازی شهر، ایجاد و احداث مکانهای جاذب از جمله باغ پرندگان، موزه حیات وحش و موزه مردم‌شناسی و... بسیار و اساسی می‌باشد.

با توجه به این که هم‌اکنون بیش از ۵۰ گونه گیاه دارویی در بخش منابع طبیعی شهرستان شناسایی شده است، فعالیت در این مورد بسیار ارزشمند خواهد بود. از جمله گیاهان دارویی این عرصه‌ها می‌توان به آنگوزه، شیرین بیان، آویشن، زیره سیاه، کتیرا و... اشاره نمود. بررسی‌های انجام شده نشان می‌دهد که این شهرستان برای کشت و بهره‌برداری از گیاه آنگوزه شرایط کاملاً مساعدی دارد و می‌تواند در تأمین درآمد و اشتغال ساکنان نقش بسزایی داشته باشد. هم‌اکنون با روش‌های سنتی و بدون برنامه‌ای جامع، بالغ بر ۷۰۰ خانوار از روستائیان ساکن در محدوده رویش گیاهان دارویی، درآمد اصلی خود را از این طریق تأمین می‌نمایند. برآوردهای اولیه نشانگر آن است که میزان تولید آنگوزه شهرستان حدود ۱۲ تن، آویشن ۶ تن و زیره سیاه ۳ تن در سال است.

گونه‌الچن که در جنگل‌های طبیعی شهرستان شناسایی گردیده است، تنها گونه پهن برگی می‌باشد که قادر گردیده در کوهستان‌های مناطق بیابانی استقرار یافته و به عنوان یک منبع ژنتیکی قابل ارائه به زیست‌شناسان و دوستداران طبیعت و محققان مسائل زیستی و توریست‌های زیست‌محیطی، به حساب آید. به همین دلیل، تشویق و ترغیب افراد به مطالعه در

زمینه شناسایی گونه‌های گیاهی بیشتر و یا هر نوع بررسی و اکتشاف در مورد منابع طبیعی، بسیار ضروری است. به این منظور می‌توان اطلاعاتی را در مراکز آموزشی و یا تحقیقاتی انتشار داد و از این طریق اعلام نمود که به افرادی که در این زمینه به موفقیت‌های قابل توجهی دست پیدا نمایند، بورس تحصیلی اعطا شده و یا امتیازات مادی به آنها تعلق خواهد گرفت. پیش بینی مراکز اسکان و ایجاد هتل و مسافرخانه‌های مناسب از پیش شرط‌های توسعه گردشگری است که متأسفانه در این زمینه اقدام قابل توجهی صورت نگرفته است.

راه اندازی سایت‌های اینترنتی و پایگاه‌های اطلاعاتی برای معرفی شهرستان و قابلیت‌های موجود در آن، در جلب توریست و بازدیدکننده بیشتر، بسیار مثر خواهد بود.

بایستی توجه داشت که صرف داشتن محصولات خوب و ارزشمند نمی‌تواند درآمد فراوانی را نصیب شهرستان نماید. بایستی به طریق مناسب برای این محصولات بازاریابی نمود.

متأسفانه با وجود آن که این شهرستان از نظر انار و زعفران بهترین محصولات را ارائه می‌کند، سایر شهرستان‌ها در این زمینه گوی سبقت را از فردوسی‌ها ربوده‌اند. به طوری که با تبلیغ فراوان انار و زعفران فردوس را به جای محصول خود ارائه کرده و در این زمینه موفقیت‌های فراوانی را به دست آورده‌اند. برخی از ریزه‌کاری‌ها در این زمینه بسیار مهمتر و مؤثرتر از تبلیغات صرف است. به عنوان مثال توصیه به مجریان تلویزیونی و یا مسابقات پر بیننده‌ای برای طرح سؤالاتی در زمینه کیفیت و مرغوبیت این محصولات و یا حتی معرفی شهرستان بسیار تأثیرگذارتر می‌باشد.

زیرساخت‌های حمل و نقلی و مسیرهای ارتباطی بسیار نامناسب و ناکافی است. بهبود این شرایط در کنار فعالیت برای احداث راه آهن و فرودگاه از ضرورت‌های دیگر بخش گردشگری است.

پی نوشت

- 1- LEADER, Observatory (2001) Environmental Competitiveness: Creating Territorial Development Strategy in the Light of the Leader Experience, Brussels: Leader Observatory, AEID1.
- 2- Cheltenham Observatory (1998) Directory of Sustainable Rural Initiatives, Cheltenham. n.p.
- 3- Maconachie, Roy (2007) Urban Growth and Land Degradation in Developing Cities, Ashgate, England and USA. p.24.
- 4- Moseley, M.J. (2003) Rural Development: Principles and Practice, Sage, Publications, London, p.20.
- 5- Maconachie, Roy (2007), p.25.
- ۶- صابری فر، رستم (۱۳۷۹)، خلاصه جغرافیای تاریخی فردوس، جزوه منتشر نشده، ص ۲۶.
- ۷- یاحقی محمد جعفر (۱۳۷۴)، فردوس (تون)، تاریخ و جغرافیا، انتشارات آستان قدس رضوی، مشهد، ص ۱۳۲.

- ۸- اداره هواشناسی شهرستان فردوس (۱۳۸۴).
- ۹- اعتماد السلطنه، مرآت البلدان، به کوشش عبدالحسین نوایی و محدث، دانشگاه تهران، ص ۵.
- ۱۰- صابری فر، رستم و مهدی اخگری (۱۳۸۴)، جغرافیای تاریخی و توریستی فردوس، نور علم همدان، ص ۹۶.
- ۱۱- اداره کل معادن خراسان (۱۳۸۳).
- ۱۲- صابری فر، رستم و مهدی اخگری (۱۳۸۰)، پیش نویس طرح احیای بافت قدیم فردوس (تون)، دانشگاه پیام نور فردوس، ص ۲.
- ۱۳- همان کتاب، ص ۳.
- ۱۴- صابری فر، رستم و مهدی اخگری (۱۳۸۴)، ص ۱۰۲.
- ۱۵- سازمان مدیریت و برنامه ریزی خراسان (۱۳۸۳)، خراسان در آینه آمار.
- ۱۶- آزاد، محمد (۱۳۷۴)، تغذیه مصنوعی لایه‌های آبدار زیرزمینی، به روش مهار قنات، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، سال دهم.
- ۱۷- صابری فر، رستم و اخگری (۱۳۸۴)، ص ۱۳۷.

18- Scoones, I. (1998) Sustainable Rural Livelihoods: A framework for Analysis, IDS Working Paper 72, Institute of Development Studies, Brighton.

19- Jerry Mander.

20- Wheeler, Stephen M. (2006), Planning for Sustainability, London and New York, Routledge, p.26.

۲۱- بخش عمده‌ای از مطالب این بخش از منابع زیر اقتباس شده است:

- الف) صابری فر، رستم و مینا جامی الاحمدی (۱۳۸۱)، گردشگری و نقش آن در اشتغال، همایش گردشگری سازمان ایرانگردی و جهانگردی.
- ب) صابری فر، رستم (۱۳۸۲)، وضعیت گردشگری کشور بعد از انقلاب اسلامی، منتشر نشده.
- ج) صابری فر، رستم و مهدی اخگری (۱۳۸۰)، پیش نویس طرح احیای بافت قدیم فردوس و...

۲۲- در سال ۱۳۸۰ همایش‌های ارتباطی با محیط زیست و مصرف بهینه آب برگزار شد که آثار و نتایج مثبت و مهمی در پی داشت و حداقل در چندین بخش خبری در رادیو و تلویزیون و روزنامه‌های خراسان و قدس به عنوان اخبار شهرستان مورد بحث و گفتگو قرار گرفت. برای اطلاع بیشتر مراجعه کنید به:

- الف) صابری فر، رستم (۱۳۸۰)، خلاصه مقالات همایش آب و مصرف بهینه آن، دانشگاه پیام نور و آموزش و پرورش شهرستان فردوس، فردوس.
- ب) صابری فر، رستم (۱۳۸۱)، خلاصه مقالات همایش محیط زیست، چالش‌ها و راهکارها، دانشگاه پیام نور فردوس، فردوس.